

Symposium 1992

W. VAN DEN BERG

'Ja, zowel als al die geleerde heeren, [...] zonneklaar hebben bewezen, dat er al sedert den eersten dageraad der schepping, en dus tijdens de verschillende tijdperken van de geschiedenis der aarde, millioenen en millioenen jaren moeten verlopen zijn [...] en Lamarck en Darwin aantoonde, dat er in de natuur een ontwikkeling van lager tot hooger of in een voortgaande richting heerscht – waaruit moet volgen dat onze geslachtsboom niet slechts tot den orang-oetan maar zelfs tot de infusoriën der voorwereld opklimt – zoo ben *ik* evenzeer overtuigd, dat de menschelijke geest al achemaal op de wereld is geweest aleer hij in het menschelijk karkas werd ingekwartierd, en wel in deze volgorde: straaldier, weekdier, geleed-dier, visch, kruipend dier, vogel, zoogdier en aap'.
'Gud!' zegt Sophie, en Kaatje zegt: 'Guns!'

Dit curieuze staaltje van Darwin-verwerking kan men tegenkomen in J.J. Cremers *Anna Rooze* geschreven in 1867, maar gesitueerd in 1859, het jaar dus van de verschijning van *The origin of species*.

De scène in de huiskamer van de brave dominee Haverkist illustreert wellicht de actualiteit van Darwins evolutietheorie in de jaren zestig van de vorige eeuw, maar is de verhaspeling van Darwins denkbèelden door de excentrieke overste Jasper Bel en de verschrikte reacties van de twee domineesdochters in dit fictieve verhaal ook representatief voor het onthaal van Darwin in Nederland?

De vraag naar de receptie van Darwins evolutietheorie in de Nederlandse cultuur van de tweede helft van de negentiende eeuw vormde het onderwerp van het zestiende symposium van de Werkgroep 19e eeuw, dat op 21 november 1992 gehouden werd in het gastvrije Van Goghmuseum in Amsterdam: *De biologisering van het wereldbeeld*, zo luidde het centrale thema. Het had ook 'Juffrouw Laps als erkend zoogdier' of, ter accentuering van het interdisciplinaire karakter van de werkgroep, 'De evolutiegedachte als verbindende link' kunnen heten. Een feit is, dat na het verschijnen van *Het ontstaan der soorten* in Europa het wereldbeeld zich fundamenteel wijzigt.

De 'apentheorie', om de terminologie van de christelijke tegenstanders te gebruiken, dient bij geleerden 'plus darwinistiques que Darwin' als sleutel tot ontraadseling van het wereldnigma en krijgt niet alleen natuurwetenschappers in haar ban, maar infecteert ook de politieke theorie en de cultuur in de meest ruime zin.

Hoe het die evolutietheorie in Nederland en Vlaanderen is vergaan werd belicht in een viertal lezingen, waarvan er hier drie worden afgedrukt. Patrick Holvoet, die de receptie van de evolutiegedachte in België uitvoerig aan de orde stelde, achtte, tot onze spijt, zijn voordracht niet geschikt voor publikatie.

Onder de aan Abraham Kuyper ontleende titel *De hypnose van het evolutie dogma* schetste Piet de Rooy de globale contouren van de verwerking, zo niet verwording, van Darwins denkbeelden in binnen- en buitenland. Hij liet zien, dat zowel in kringen van biologen als daarbuiten in Nederland de buitenlandse patronen werden gevolgd: de radicale standpunten van Darwin zelf – evolutie is een kwestie van aanpassing, zonder specifieke doelgerichtheid – werden afgezwakt en gekoppeld aan klassieke evolutie-modellen. In de zogenaamde *recapitulatie*-variant hield evolutie behalve groei ook vooruitgang in. Die visie vond ook weerklank op het terrein van de sociale verhoudingen. Binnen het zogenaamde sociaal darwinisme leidt dat tot onderscheiden reacties van de diverse bloedgroepen uit de Nederlandse samenleving. De aanvankelijke aversie tegen het darwinisme uit het christelijke kamp loopt uit op vormen van inlijving, terwijl de liberalen op het eind van de negentiende eeuw in het darwinisme een legitimatie zoeken voor geleidelijke veranderingsprocessen. Ook de socialisten ontleen er bewijskracht aan tot maatschappijverandering. Na de eeuwvande verliest het sociaal darwinisme echter snel aan spankracht. De vrijdenkers blijven nog het langst gehypnotiseerd, maar in hun visie op de evolutie is de radicaliteit van Darwin wel zeer ver te zoeken.

Jan de Vries onderzocht in zijn bijdrage *Beeldende kunst tussen creatie en evolutie* de eventuele doorwerking van darwinistisch gedachtengoed in de beeldende kunst. De strekking van zijn betoog komt er op neer, dat evolutieleer en beeldende kunsten geen gelukkig paar vormen. Wie ter aftasting van die onderlinge relatie de evolutieleer tot uitgangspunt neemt, is volgens De Vries dan ook snel uitgepraat. Van deze nood maakte hij een deugd door het hanteren van een ruim evolutieconcept, dat hij behalve op de negentiende eeuw ook op de twintigste eeuw toepast. Aan de hand daarvan wees hij onder andere op parallellen die tussen abstracte natuurvormen en de kunst werden getrokken, Tainiaanse verklarmodellen voor de ontwikkeling van de kunst en de hantering van stambomen, een geliefde metafoor in de kunstgeschiedenis om lijn te brengen in opeenvolgende veranderingen. Met name in het negentiende-eeuwse denken over de primitieve kunst, waar als het ware de overstap van de aap naar de mens wordt gemaakt, constateerde De Vries een opbloei van evolutionair gedachtengoed. In zijn uitstapje naar de twintigste eeuw liet De Vries zien hoe Theo

van Doesburg de idee van een totaal nieuwe, moderne kunst interpreteerde als het eindpunt van een lange evolutie. Het is een visie, die naar De Vries opmerkt, gezien haar teleologische gerichtheid, wel ver verwijderd is van het orthodox Darwiniaans uitgangspunt.

Fontijn concentreerde zich in de afsluitende lezing, *Darwinisme, Van Eeden en de eeuwwende*, op de doorwerking van darwinistische elementen bij Frederik van Eeden. Afkerig van harde en dolgedraaide wetenschap las Van Eeden niettemin in zijn jeugd geboeid Spencer en Darwin. Met diens evolutietheorie heeft hij zich, op zoek naar een beter alternatief, zijn hele leven beziggehouden. Ook het sociaal darwinisme komt in Van Eedens creatieve werk herhaaldelijk aan bod. Fontijn stond in zijn voordracht uitvoerig stil bij de relatie tussen de evolutieleer en Van Eedens utopistisch, religieus getint gevoelsrealisme. Van Eeden hield het voor mogelijk, dat in een proces van voortgaande evolutie de mens zou kunnen uitgroeien tot een moreel superieur wezen. Aan zijn verwachting van een sterk vergeestelijkte samenleving, waar wijsheid en schoonheid de dienst zouden uitmaken, kwam door het uitbreken van de eerste wereldoorlog een abrupt einde.

Het thema van de biologisering van het wereldbeeld is met dit symposium verre van uitgeput. Op grond van deze drie bijdragen is in ieder geval één ding duidelijk geworden: darwinisme en evolutieleer zijn begrippen met een olievlekarakter, die ook in Nederland zich snel loszingen van Darwins *Het ontstaan der soorten*. De evolutie van het evolutiebegrrip ging sneller dan welke evolutie ook. Jasper Bel uit de roman van Cremer bleek niet de enige fantasierijke Darwin-exegeet.